

The Gleaner

Vol 5 (1967)

Σχόλιο στα «Επτανησιακά Μονόφυλλα»

Σπ. Ι. Ασδραχάς

doi: [10.12681/er.10496](https://doi.org/10.12681/er.10496)

Copyright © 2016, Σπ. Ι. Ασδραχάς

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Ασδραχάς Σ. Ι. (2016). Σχόλιο στα «Επτανησιακά Μονόφυλλα». *The Gleaner*, 5, 23–31.
<https://doi.org/10.12681/er.10496>

Τ Α Χ Ρ Ο Ν Ι Κ Α

ΣΧΟΛΙΟ ΣΤΑ «ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΑ ΜΟΝΟΦΥΛΛΑ»

Δεν πρόκειται για παρουσίαση ούτε για βιβλιοκρισία· ωστόσο, το γραπτό είναι αρκετά απρόσωπο ώστε αδή τον ή ιδιότητα να επιτρέψει ένα σχόλιο : ο λόγος είναι για το τεύχος «Μονόφυλλα του Ἐρχειοφυλακείου Λευκάδας» πού συγκαταλέχθηκε στις εκδόσεις του Κέντρου Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν.

I

Ἐχουμε ἐδῶ μιὰ τυπικὴ σειρά προσθηκῶν στὴ Βιβλιογραφία Γκίνη-Μέξα : 381 λήμματα ἐπιλεγμένα μὲ τὰ ἴδια κριτήρια, ὅπως τὰ καθιέρωσαν οἱ συντάκτες τῆς «Ἑλληνικῆς Βιβλιογραφίας», παρουσιασμένα μὲ τοὺς ἴδιους, περίπου κανόνες· «περίπου», γιατί τοὺς κανόνες τοὺς διαμορφώνει τελικὰ τὸ ἴδιο τὸ ὕλικό — καὶ τὸ ὕλικό πού συγκεντρώνεται στὸ τεύχος αὐτὸ ἔχει κάποιες ἰδιομορφίες ἢ, ὀρθότερα, μιὰ ἐνότητα : μιὰ σειρά ἐντύπων διοικητικῶ ἢ νομοθετικῶ χαρακτηριστῆρα, ὅ,τι στὴν ἀρχαιονομία θὰ ἐξοικονομιόταν μὲ τὴν ἐτικέττα «ἐπίσημα ἔγγραφα». Ἀκόμη, θὰ μπορούσε ν' ἀριθμηθῆσαν κανεῖς καὶ κάποια ἄλλα χαρακτηριστικά : τὰ ἐντυπα αὐτὰ εἶναι στὸ μεγαλύτερο μέρος μονόφυλλα· ἡ χρονολογικὴ τους μονάδα εἶναι ἡ ἡμέρα καὶ ὄχι τὸ ἔτος· ἔχουν ἐκδοθεῖ ὅλα στὴν Ἐπτανῆσο ἀπὸ τίς ἀρχές ἢ τοὺς θεσμούς πού καθιερώθηκαν ἢ συντηρήθηκαν ἀπὸ τὰ ἐπτανῆσιακὰ πολιτεύματα στὰ πρῶτα 63 χρόνια τοῦ 19ου αἰῶνα· προέρχονται, τέλος, ἀπὸ κοινὴ πηγὴ, τὸ Ἐρχειοφυλακεῖο τῆς Λευκάδας. Ὡστόσο, δὲν πρόκειται γιὰ ἕνα δείγμα ἐξειδικευμένης ἐπτανῆσιακῆς βιβλιογραφίας ἢ, περισσότερο, γιὰ ἕναν κατάλογο κάποιου τμήματος ἀπὸ τὸ ἐντυπο ὕλικό ἑνὸς Ἐρχειοφυλακείου : τὰ κριτήρια ἐπιλογῆς ἀπέκλεισαν τὴ βιβλιογράφηση τῶν ἰταλόγλωσσων κειμένων καί, φυσικά, τῶν ἐγγράφων· ἀλλὰ ὁ διαχωρισμός ἰταλόγλωσσων καὶ ἑλληνόγλωσσων κειμένων εἶναι ἀτονόητα ἄτοπος γιὰ μιὰ ἐπτανῆσιακὴ βιβλιογραφία, στὸν ἴδιο βαθμὸ πού εἶναι ἄτοπος

για την αρχαιονομία ο διαχωρισμός ανάμεσα σε συνταξιομημένα έγγραφα και έντυπα. Έτσι, μιὰ σειρά προσθηκῶν στην «Ελληνική Βιβλιογραφία», ἀλλὰ καὶ κάποια προβλήματα ἀμέσως αἰσθητὰ στὸ χρήστη τῆς συναγωγῆς : οἱ γραμμὲς αὐτὲς δὲν εἶναι παρὰ ἓνα σχόλιο γύρω ἀπὸ τὰ ζητήματα μιᾶς βιβλιογραφίας μονοφύλλων· ἀκριβέστερα μιᾶς βιβλιογραφίας ἑπτανησιακῶν ἐντύπων μὲ κείμενα διοικητικοῦ ἢ νομοθετικοῦ χαρακτῆρα.

Βιβλιογραφία μονοφύλλων : θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ σχολιάσει τὴ σύζευξη τῶν λέξεων, ἀλλὰ τὸ ζήτημα εἶναι περισσότερο θέμα ὀρισμοῦ ἢ συμφωνίας, τί τελικὰ αὐτονομεῖ σὲ ἰδιαίτερη βιβλιογραφικὴ μονάδα τὸ μονόφυλλο. Τὰ ἐξωτερικά, τὰ συμβατικά γνωρίσματα, τόσο ἀποτελεσματικά στὶς ταξινομήσεις, δὲν παρέχουν, στὴν περίπτωσή μας, ἀποφασιστικὲς ὑπηρεσίες· τὰ ὄρια στὰ μονόφυλλα καὶ στὰ φυλλάδια ὄχι ἀπλῶς εἶναι προβληματικά ἀλλὰ κάποτε καὶ ἄχρηστα : δὲν εἶναι λίγες οἱ φορὲς πὸν ἡ ὀρθότηση ἐκφράζει μιὰ ὕστερη, δική μας ἀνάγκη γιὰ ὀργάνωση καὶ συστηματοποίηση καὶ σύγχρονα εἶναι ἀνεφάρμοστη σὲ ὅλη τὴν ποικιλία τῶν τεκμηρίων. Ὡστόσο, τὸ μονόφυλλο ὑπάρχει καὶ τὰ ἐξωτερικά του γνωρίσματα εἶναι καθαρὰ : ἓνα δισέλιδο σὲ φύλλο, ἡμίφυλλο, τέταρτο κ.τ.λ., τυπωμένο ἀπὸ τὴ μία ἢ καὶ τίς δύο ὀψεις· ἡ ἀπλούστερη βιβλιογραφικὴ μονάδα. Σὲ τίποτα δὲν ἐνδιαφέρει ἂν τὸ φύλλο ἢ τὸ ἡμίφυλλο μπορεῖ νὰ δώσει ἓνα φυλλάδιο, ἂν, ἀκόμη, τὸ ἴδιο τὸ μονόφυλλο μπορεῖ νὰ παίρνει τὴ μορφή ἑνὸς τετρασέλιδου μὲ τυπωμένες τίς δύο ἀντικρουστὲς σελίδες : μιὰ βιβλιογραφία ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ σταθερά, ἐξωτερικά κριτήρια. Ἀλλὰ μιὰ βιβλιογραφία δὲν ἐξαντλεῖ τίς προθέσεις τῆς ἐπιδιώκοντος νὰ ἐκφράσει τὴν ἰδανικὴ σύμπτωση καταγραφῆς ὑλικῶ καὶ ἀνεπίληπτης ἐφαρμογῆς κάποιων μεθόδων, ἀλλὰ ἐκφράζει κυρίως τὴν ἀνάγκη γιὰ μιὰ ὀρθολογικὴ κωδικοποίηση, τὴν ἀνάγκη γιὰ ἓνα ὄργανο ἀνταποκρίσιμο στὶς συζητήσεις τῆς ἔρευνας : ἐν ὄψει αὐτῆς τῆς ἀνάγκης, ἡ ἀποτελεσματικότητά μιᾶς βιβλιογραφίας μονοφύλλων εἶναι προβληματικὴ, σὲ σχέση τουλάχιστο μὲ ἓνα μέρος ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν περιπτώσεων πὸν εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ περιλάβει· τὸ μονόφυλλο ὅμως, αὐτὴ ἢ στοιχειώδης βιβλιογραφικὴ μονάδα, ἀποτελεῖ τμῆμα μιᾶς θεματογραφίας μὴ προσδιοριζόμενης πάντα ἀπὸ τὴν τυπογραφικὴ τῆς ἐμφάνιση.

Βέβαια, τὸ διπλὸ κριτήριο τυπογραφικὴ ἐμφάνιση—θεματογραφία φαίνεται ἀπαράδεκτο γιὰ μιὰ βιβλιογραφία : ἂν εἶναι γενικὴ, θ' ἀγνοήσει τὴ θεματογραφία, ἂν εἰδολογικὰ προσανατολισμένη πρὸς τὸ θέμα, θ' ἀγνοήσει τὴν τυπογραφικὴ ἐμφάνιση. Τὸ πολὺ-πολὺ στὴν πρώτη

περίπτωση να χρειαστεί να όρίσει ένα κριτήριο σύμφωνα με τὸ ὁποῖο θὰ χαρακτηρίσει — ὄχι χωρίς συμβατικότητα — τὰ σύνορα ἀνάμεσα στὸ μονόφυλλο, στὸ φυλλάδιο, στὸ βιβλίον, στὸ περιοδικὸ ἢ στὴν ἔφημερίδα. Ἀπαράδεκτο ἀκόμη τὸ διπλὸ κριτήριο καὶ ἀναφορικὰ μετὰ τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ δικοῦ μας διακριτικοῦ συστήματος, σύμφωνα με τὸ ὁποῖο θὰ ἀντιμετωπίζαμε τὸ ἐνδεχόμενον μιᾶς ἀποκλειστικῆς βιβλιογραφίας μονοφύλλων· ὡστόσο, ὅτι τὸ κατασταίνει ἀπαράδεκτο εἶναι ἀκριβῶς τὸ γεγονός πὼς αὐτὸ τὸ διακριτικὸ σύστημα διαμορφώθηκε χωρίς τὴ σύγκλιση ὅλων τῶν πραγματικῶν στοιχείων, ὅσα προσφέρονται ἀπὸ τὸ ὕλικὸ ἐπιλογῆς. Ἐνα πρόβλημα ἄλλοιῶς ἀνύπαρκτο, συνεπῶς ἀναντιμετώπιστο γιὰ τὸ πρότυπὸ μας στὶς βιβλιογραφικὰς ἔρευνες — τὸ ἔργον τῶν Γκίνη καὶ Μέξα : ἐκεῖ οἱ ἐπιλογῆς ἢ οἱ ἀπορρίψεις γίνονται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς τυπογραφικὰς μορφάς· οἱ χαρακτηρισμοὶ τῶν μορφῶν αὐτῶν γίνονται μέσα σὲ ἕνα ὕλικὸ ἐπιλεγμένον, κίολας, μετὰ ἄλλα κριτήρια· ἔτσι μηδενίζεται τὸ ἐνδεχόμενον ἀπωλειῶν.

Ἀλλὰ, ἂν συνηγοροῦν ὀρισμένοι οὐσιαστικοὶ λόγοι ὥστε τὰ μονόφυλλα ν' ἀποτελέσουν ἀντικείμενον ἰδιαίτερης βιβλιογραφίας, ἢ θεματογραφία ὑπεισέρχεται ἀναγκαστικὰ στὸ χῶρον τῶν κριτηρίων· κάποτε, τὸ ἴδιον τὸ ὕλικὸν ἔρχεται νὰ ὑποδείξει τὴν ἀναγκαιότητά της μετὰ τρόπον τελεσιδικόν : μιὰ σειρά ἀπὸ κείμενα τοῦ ἴδιου διοικητικοῦ ἢ νομοθετικοῦ ὀργάνου, ἀριθμημένα μετὰ συνεχῆ ἀρίθμηση καὶ παρουσιασμένα ἄλλα σὲ μορφή μονοφύλλου καὶ ἄλλα σὲ μορφή φυλλαδίου, μιὰ τέτοια σειρά ἐντύπων δίνει τὴν εὐγλωττὴν ἐπιχώρωση στὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ θεματογραφία συσταίνει ἕνα ἀπαραίτητον κριτήριον ἐπιλογῆς. Δίλημμα λοιπόν, σχολαστικὸν ἔστω τύπον, γιὰ τὴν ἴδιαν τὴν δυνατότητα μιᾶς βιβλιογραφίας μονοφύλλων, ἐφικτῆς σὲ ὅλην τὴν περιπτωσιολογίαν τῶν ἐντύπων αὐτῆς τῆς κατηγορίας : ἀντὶ γιὰ ἑλλειπεῖς βιβλιογραφίας μήπως βιβλιογραφίες μετὰ μιᾶς, περιορισμένης ἔστω, υἰοθέτησιν τοῦ θεματογραφικοῦ κριτηρίου ἢ, τέλος, ἀντὶ γιὰ μικτοῦ — καὶ ὄχι ἀπόλυτον νόμιμον — τύπον βιβλιογραφίας, μήπως βιβλιογραφίες ἀποκλειστικὰ προσανατολισμένες στὰ θεματογραφικὰ κριτήρια ; Δίλημμα, εἶναι εὐνόητον, πὸν ἀρχίζει κάποια στιγμή ὅπου ἔχει ἐκανοποιηθεῖ κίολας μιὰ πρώτη ἀνάγκη : ἡ γενικοῦ τύπου βιβλιογραφία. Ἀλλὰ πρὶν ἀπὸ κάθε θεωρητικὴν προσπέλασιν ὑπάρχει μιὰ ἀνάγκη ἀκάλεπτη στὴν περίπτωσιν κάποιου προσανατολισμοῦ στὶς εἰδολογικὰς βιβλιογραφίας : ἡ ἀνάγκη νὰ ἐλαφρῶσιν οἱ γενικὲς βιβλιογραφίες τὸν τύπον Γκίνη-Μέξα ἀπὸ τὸ βάρος τῶν μονοφύλλων—ἕνα βάρος ἐκανὸν κάποια στιγμή νὰ διαστρέψει τὴν κλίμακα καὶ τὴν πυκνότητα τοῦ ἴδιου τοῦ ἀντικειμένου τῆς βιβλιογραφίας,

δηλαδή τοῦ βιβλίου. Τὸ κενὸ πὸν θὰ δημιουργοῦσε ἡ ἀποδέσμευση τῶν Βιβλιογραφιῶν ἀπὸ τὰ μονόφυλλα δὲ γίνεται ὡστόσο νὰ καλυφθεῖ ἀποτελεσματικὰ ἀπὸ τὶς εἰδολογικὰς βιβλιογραφίας· ἀνάγκη γιὰ κάποια σύμβαση λοιπὸν : νὰ συμπεριληφθεῖ κάτω ἀπὸ τὴν ἔνδειξη «μονόφυλλα» μιὰ σειρὰ ἐντύπων ἀπὸ ἄλλη τάξη, ἀφοῦ ὁ ἀποκλεισμός τους θὰ ἦταν λογικὰ ἄτοπος. Ἀποδοτικὸς χειρισμός, ὅμως ὄχι καὶ χωρὶς ἀνεπιθύμητες συνέπειες : ἀπὸ τὶς πρὸ ἀναπόφευκτες, οἱ ἐπικαλύψεις ἀνάμεσα στὴ γενικὴ βιβλιογραφία καὶ στὴ βιβλιογραφία μονοφύλλων· συνέπειες, ὡστόσο, ἐξίσου ἀναπόφευκτες καὶ πρὸς τὴν ἄλλη κατεῦθυνση — τὶς εἰδολογικοῦ τύπου βιβλιογραφίας.

Μιὰ γενικοῦ ἢ εἰδικοῦ τύπου βιβλιογραφία μὲ ἀντικείμενο τὸ ἑλληνόγλωσσο ἔντυπο, χωρὶς καμιὰ γεωγραφικὴ διάκριση, τελικὰ χωρὶς καμιὰ πολιτισμικὴ διάκριση — γιὰτὶ ἀκριβῶς ἡ πύκνωση ὀρισμένων φαινομένων σὲ ὀρισμένο χῶρο κατασταίνει ταυτόσημες τὶς γεωγραφικὰς μὲ τὶς πολιτισμικὰς κατηγορίες — μιὰ τέτοια βιβλιογραφία εἶναι ἓνα θαυμάσιο ἐργαλεῖο, ὡστόσο ὄχι ἀπόλυτης ἐφαρμογῆς : εἶναι σὲ θέση νὰ ἐκφράσει μὲ ἐνάργεια φαινόμενα συνδεδεμένα μὲ τὴν διάχυση κάποιας παιδείας μέσα σὲ ὅσα ἀνθρώπινα περιβάλλοντα κυριαρχεῖ ἢ εἶναι ἐπικρατέστερη μιὰ, ἢ ἐθνικὴ, γλῶσσα· σὲ ὅσα ἀνθρώπινα περιβάλλοντα ἢ χρησιμοποίησις ξένης γλώσσας στὸ ἔντυπο δὲν ἐκφράζει ἐθνικοὺς ἢ ταξικοὺς μέσους ὅρους ἀλλὰ σκοπιμότητες ἢ παραδοσιακὰ κανονικότητες (ἢ χρῆσις λόγου χάρις τῆς λατινικῆς) ἢ ἀκόμη καὶ κάτι ἀπὸ τὸ μέτρο τῆς διεθνοῦς ἀκτινοβολίας μιᾶς φιλολογίας. Παραπέρα, ἡ βιβλιογραφία αὐτοῦ τοῦ τύπου προσφέρεται καὶ στὴν καταμέτρηση ἑνὸς ἄλλου φαινομένου : στὴ διάχυση τοῦ ἑλληνόγλωσσου ἐντύπου σὲ ὅσα ἀνθρώπινα περιβάλλοντα, μολονότι ἑλληνόφωνα, χρησιμοποιοῦν μιὰ ξένη γλῶσσα ὄχι γιὰ ν' ἀνταποκριθοῦν ἀποκλειστικὰ σὲ κάποιες σκοπιμότητες ἢ κανονικότητες, ἀλλ' ἀκριβῶς γιὰτὶ ἡ ξένη γλῶσσα ἀποτελεῖ μιὰ θεσμολογικὴ πραγματικότητα· εἶναι ἡ περίπτωση τῆς Ἑπτανήσου. Κενά, συνεπῶς, πρὸς δυὸ κατευθύνσεις : τὰ ξενόγλωσσα ἔντυπα ὅσα ἐκφράζουν σκοπιμότητες ἢ κανονικότητες παραδοσιακὰ καθιερωμένες· τὰ ξενόγλωσσα ἔντυπα ὅσα ἐκφράζουν θεσμολογικὰς πραγματικότητες, πολιτισμικοὺς μέσους ὅρους — ἢ ἰταλόφωνη, δηλαδή, ἑπτανησιακὴ βιβλιογραφία πὸν ἀποτελεῖ ἓναν ἀπὸ τοὺς δείκτες τῶν πολιτισμικῶν προσμίξεων τῆς Ἑπτανήσου. Καὶ ὅ,τι βέβαια ἀποτελεῖ τὴν πρώτην κατηγορίαν θὰ ἐπιδέχεται κάποιαν εἰδικὴν μεταχείριση μιᾶς ἑλληνικῆς βιβλιογραφίας ξενόγλωσσων ἐντύπων, ὄχι ὡστόσο ἐπεκτάσιμη καὶ στὰ ἔντυπα τῆς δευτέρας κατηγορίας : καὶ πάλι, οἱ ἰδιομορφίες ἢ οἱ ὄργα-

νικότητες τοῦ ἑπτανησιακοῦ ἐντύπου καί, ἀπὸ κοντά, ἡ ἀνάγκη τῶν σταθερῶν ὀρίων· γιατί, κάποια στιγμή τὸ ἑπτανησιακὸ ἔντυπο παύει νὰ ἀποτελεῖ πολιτισμικὴ ἰδιαιτερότητα ἢ, κυριολεκτικότερα, ἐνῶ τὸ ἑλληνογλωσσο ἑπτανησιακὸ ἔντυπο δὲν ἀποτελεῖ πάντα πολιτισμικὴ ἰδιαιτερότητα — ὅσο κι ἂν ἡ ἰδιαιτερότητα αὐτὴ εἶναι συζητήσιμη μέσα στὸ εὐρύτερο πολιτισμικὸ τῆς πλέγμα —, τὸ ἱταλόγλωσσο ἑπτανησιακὸ ἔντυπο ἀποτελεῖ ἀκριβῶς δείκτη αὐτῆς τῆς ἰδιαιτερότητας. Ἐνάγκη, ἀλλοιῶς, γιὰ ἑπτανησιακὴ βιβλιογραφία ἢ ἑπτανησιακὴς βιβλιογραφίαις μὲ ὅλα τὰ ἀναπόφευκτα παρεπόμενα, ὅσα προέρχονται ἀπὸ τὴ διασταύρωση τῶν ἑπτανησιακῶν μὲ τίς γενικότερες ἑλληνικὲς βιβλιογραφίαις : ἐπικαλύψεις, διαφορετικὲς χρονολογικὲς τομέες, μεταβλητοὶ γεωγραφικοὶ καθορισμοὶ καί, ἀνάμεσα στὰ κυριότερα, διαφορετικὰ κριτήρια ἐπιλογῆς, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στοὺς φορεῖς τῶν ἐντύπων· ἐνδεικτικὰ ὡς πρὸς τὴν τελευταία περίπτωση, μποροῦν ν' ἀναφερθοῦν τὰ ἔντυπα μὲ ἑπτανησιακὸ ἐνδιαφέρον, ὅσα ἔχουν ἐκδοθεῖ στὴ Βενετία καὶ ἀπὸ βενετικὲς ἀρχές. Ἐνάγκη αὐτόνομης ἑπτανησιακῆς βιβλιογραφίας ἀπόλυτα αἰσθητῆ καὶ στὴν περίπτωση τῶν μονοφύλλων· *prototypo* ἢ *Bibliographie Ionienne* τοῦ Legrand. Πρότυπο ὁπωσδήποτε συζητήσιμο· ὁπωσδήποτε, ὅμως, ἓνας βιβλιογραφικὸς σκελετὸς πού, ὅπως καὶ ἡ «Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία», χρειάζεται ν' ἀποδεσμευθεῖ ἀπὸ μερικὰ παραμορφωτικὰ ἐξογκώματα : τὰ μονόφυλλα.

Εἴτε μὲ τὴν προοπτικὴν ὅτι θὰ καταχωριστοῦν σὲ μιὰ ἑπτανησιακὴ βιβλιογραφία εἴτε ὅτι θὰ συγκροτήσουν μιὰν αὐτόνομη βιβλιογραφικὴ μονάδα, τὰ ἔντυπα τῆς τάξης πού καταγράφονται σ' αὐτὴ τὴ συναγωγὴ χρειάστηκε νὰ ἀντιμετωπισθοῦν σύμφωνα μὲ τίς ἰδιομορφίαις τους· ἰδιομορφίαις πού, καθὼς παρουσιάζονται μὲ πυκνότητα, κατανοοῦν κανονικότητες. Ἐξίζει νὰ ἐπισημανθοῦν ὀρισμένες ἀπ' αὐτές : καί, ἀρχί-ζοντας ἀπὸ τὴν τυπικότερη, ἢ πολλαπλότητα στίς μορφὰς δημοσιότη-τας : τὸ ἴδιο κείμενο ἐνδέχεται νὰ πάρει τὸ δρόμο τῆς δημοσιότητος, ν' ἀνακοινωθεῖ, εἴτε αὐτοτελῶς μὲ τὴ μορφή τοῦ μονόφυλλου εἴτε ὡς καταχώριση σὲ ἄλλη κατηγορία ἐντύπων : ἐφημερίδες, νομικὲς κωδικοποιήσεις. Κάποτε — καὶ ὄχι σπάνια — τὸ κείμενο πολλαπλασιάζεται καὶ ἀνακοινῶνεται μὲ τὴ μορφή τοῦ ἐγγράφου καὶ ὄχι τοῦ ἐντύπου : ἡ βιβλιογραφικὴ συναγωγὴ, συνεπῶς, δὲν εἶναι σὲ θέση — ὅπως ἄλλωστε γιὰ ὀρισμένες ἐποχὰς συμβαίνει καὶ μὲ τὸ βιβλίον — νὰ καλύψει ὅλες τίς περιπτώσεις δημοσιότητος· τοῦτο συμβαίνει ὄχι μόνο στὰ χρόνια τῆς Βενετοκρατίας — ὅταν οἱ ἀνάγκες γι' αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὰ ἔντυπα ἱκανοποιοῦνταν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὰ τυπογραφεῖα τῆς Βενετίας — ἀλλὰ

καὶ ὕστερα ἀπὸ τὴν εἰσαγωγή τῶν δυὸ πρώτων ἑπτανησιακῶν τυπογραφείων, γιατί οἱ πράξεις τῶν διοικητικῶν ὀργάνων ὄσων νησιῶν δὲν εἶχαν τυπογραφεῖο ἀποκτοῦσαν τὴ δημοσιότητα καὶ μὲ τοὺς δυὸ τρόπους — καὶ κυρίως μὲ τὸ δεύτερο. Τὸ ἔντυπο πὸν μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ, λειτουργεῖ ὡς δημόσιο ἔγγραφο· αὐτὴ του ἡ ιδιότητα προσδιορίζει καὶ τὴν κατεύθυνση πὸν χρειάζεται νὰ πάρει ὁ βιβλιογράφος : εἶναι τὰ δημόσια ἀρχεῖα καὶ ὄχι οἱ βιβλιοθήκες ἢ πηγὴ τῶν ἐντύπων. Τὰ δημόσια ἑπτανησιακὰ ἀρχεῖα στὸ σύνολό τους, γιατί καὶ τὸ σύνολο τῶν ἐντύπων δὲν εἶναι ἀποκλειστικά γενικοῦ ἐνδιαφέροντος ἀλλὰ καὶ τοπικοῦ — ἀντίστοιχος συνεπῶς κι ὁ καταμερισμός τους· γιατί οἱ μεταβολές τῶν ἱστορικῶν τυχῶν τῆς Ἑπτανήσου δὲν ἦταν πάντα ταυτόχρονες· γιατί οἱ ἀπώλειες δημιούργησαν χάσματα μέσα στὴν ἀρχαιακὴ ὕλη, γιατί, τέλος, στὴ διάσωση ἐνὸς τεκμηρίου ἢ τύχη δὲν παίζει τὸν τελευταῖο ρόλο : ἔτσι, ἡ ἔρευνα στὰ κεντρικότερα ἀρχεῖα (« Ἱστορικό Ἀρχεῖο Κερκύρας », « Ἀρχεῖο Ἰονίου Γερουσίας ») δὲν μπορεῖ νὰ ὑποκαταστήσει τὴν ἔρευνα καὶ στὰ ὑπόλοιπα. Ἀξιέξοδο σφραγισμένο ἀπὸ ἓνα ἀπέραντο ἀρχαιακὸ ὕλικὸ κι ἀπὸ τὴν ἔλλειψη ἐνὸς δείκτη ἱκανοῦ νὰ προσδιορίσει τὸ μέγιστο τῶν ζητήσεων ; Ἐδῶ ἀκριβῶς ὑπάρχουν κάποια τεκμήρια κατάλληλα νὰ περιχαρᾶκώσουν τὴν ἔρευνα : εἶναι οἱ λογαριασμοὶ τῆς κερκυραϊκῆς Τυπογραφίας, οἱ νομικὲς κωδικοποιήσεις, ἡ ἰονικὴ ἐφημερίδα : κυρίως οἱ λογαριασμοὶ τῆς Τυπογραφίας, ἀπὸ τοὺς ὁποίους μπορεῖ νὰ ἐξασφαλίσαι κανεὶς τὸν ἀριθμὸ, τὸ ἀντικείμενο τὶς περισσότερες φορές, τὸν φορέα, τὶς ἀκριβεῖς ἢ χοντρικὲς ἡμερομηνίες, τὰ τραβήγματα καὶ τὸ σχῆμα ἀκόμη τῶν ζητούμενων ἐντύπων — ὄλων γενικὰ τῶν ἐντύπων ὅσα ἐκδίδονταν ἀπὸ τὰ διοικητικὰ ἢ νομοθετικὰ ὄργανα· νὰ ἀποδεσμεύσει δηλαδὴ ἓνα δείκτη ἱκανὸ νὰ ὀρθοθετήσῃ τὸ μέγιστο τῶν ζητήσεων, νὰ ἐπισημάνει μὲ ἀπόλυτὴ ἢ μεγάλη προσέγγιση τὴν καθεμιὰ ἀπ' αὐτὲς καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ τελικὰ τὴν κατασκευὴ μιᾶς « ἰδανικῆς βιβλιογραφίας » πὸν θὰ ἐκφράζει μὲ ἀκρίβεια ὅ,τι ἔχουμε κι ὅλας προσπελάσει βιβλιογραφικὰ καὶ ὅ,τι γνωρίζουμε ἔμμεσα καὶ τὸ ἀναζητοῦμε. Ἀκρίβεια ἰδανικὴ, ὡστόσο ὄχι ἀπόλυτη : καὶ πάλι ὁ παράγοντας τῶν ἀπωλειῶν, τελεσίδικος ὅπως εἶναι στὴν περίπτωσή τῆς Ζακύνθου καὶ τὰ ἐπακόλουθα κενά : στὰ ἔντυπα, ἀλλὰ καὶ στὰ λογιστικὰ τεκμήρια τῆς Ζακυνθινῆς τυπογραφίας. Πάντως, δὲν εἶναι οἱ ἀπώλειες ἐκεῖνες πὸν θὰ προσδιορίσουν τὴν ἀποτελεσματικότητα τῆς ἰδανικῆς βιβλιογραφίας : οἱ ἀπώλειες στὰ ἔγγραφα τῆς Ζακυνθινῆς τυπογραφίας εἶναι φυσικὰ, ἀπόλυτες· οἱ ἀπώλειες ὁμως στὰ ἔντυπα εἶναι σχετικῆς. Τὸ ὕλικὸ τῶν ἐτῶν 1810-1814 πὸν δὲν μπορεῖ νὰ ἐπικαλυ-

φθει από τὸ ὕλικό τῶν ἀρχείων τῆς Κέρκυρας, μπορεῖ νὰ ἐπικαλυφθεῖ ἀπὸ τὴν περιορισία ἀρχείων τῶν ἄλλων νησιῶν : συνεπῶς ἡ τομὴ τὴν ὁποία δημιουργεῖ ἡ χρονικὴ κλίμακα τῆς ἀγγλικῆς κυριαρχίας στὰ Ἐπτάνησα δὲν συνεπάγεται ἀναγκαστικὰ καὶ ἓνα χάσμα στὴ βιβλιογραφία· καλύπτεται, ἀντίθετα, ἀπὸ τὴν ἀρχειακὴ ὕλη τῶν ὑπόλοιπων ἀγγλοκρατούμενων νησιῶν, καλύπτεται ὅμως χωρὶς τὴν ἀσφαλὴ πλαισίωση ποὺ προσφέρει ὁ δείκτης τῶν λογαριασμῶν τῆς κερκυραϊκῆς τυπογραφίας : ὠστόσο, ἡ σύγκλιση ἐνὸς ἀριθμοῦ εὐρημάτων καὶ τὸ δυνατό μέγιστο, ὅπως παρέχεται ἀπὸ τὸ δείκτη, δὲ φαίνονται στοιχεῖα ἱκανὰ νὰ ὀροθετήσουν χοντρικὰ τὸ μέγιστο τῶν ζητήσεων σχετικὰ καὶ μὲ τὰ ζακυθηνὰ ἐντυπα.

Ἡ ἔρευνα δὲν ἔχει ὑποδείξει ἀκόμη ὅλη τὴν ἔκταση καὶ τὴ χρονικὴ ἀκτίνα τῶν λογαριασμῶν τῆς τυπογραφίας καὶ ἔτσι τὴν ἀποτελεσματικότητά τους μέσα σὲ ὅλο τὸ χρονολογικὸ πλαίσιο τῆς βιβλιογραφίας : ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη, ἴσως εἶναι πρόωρες καὶ οἱ γενικὲς ἀκόμη ὑποθέσεις, ὅπως διατυπώθηκαν πρὶν, ὅμως ὄχι καὶ ἄκυρες : ἐκεῖ ὅπου ἡ συγκρότηση σειρῶν μπορεῖ νὰ προσκρούει σὲ μεγάλα χάσματα δὲν προδικάζεται καὶ ἡ ἀκυρότητα τῆς δειγματοληψίας.

II

Τὸ περιεχόμενο, ἡ ποιότητα ἐνὸς ἐντύπου θὰ ἔπαιζε τὸν τελευταῖο ρόλο σὲ ἓνα βιβλιογραφικὸ σχόλιο· ὅταν μιλοῦμε γιὰ βιβλιογραφικὴ ἐπιλογὴ ὅπου τὰ ἐξωτερικὰ τεκμήρια συσταίνου καὶ τὰ μοναδικὰ κριτήρια ἐπιλογῆς, ἡ ποιότητα, τὸ περιεχόμενο τοῦ ἐντύπου, ἀποτελοῦν καθοριστικὲς ιδιότητες — ἴσως τὶς μόνες καθοριστικὲς ιδιότητες — γιὰ τὴν κωδικοποίηση· ἡ τεχνικὴ ἔρχεται δεύτερη γιὰ νὰ δώσει μορφὴ σὲ μιὰ μάζα ποὺ εἶχε κίολας ἀναδυθεῖ ἀπὸ μόνη της. Ἀλλοιῶς, ἡ ἀνάγκη γιὰ τὴν κωδικοποίηση τῶν ἐπτανησιακῶν μονοφύλλων δὲν ὀρίζεται ἀπλῶς ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι πρέπει νὰ ἐλαφρώσει ἡ «Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία» ἀπὸ τὸ δυσήμιο εἶδος τοῦ μονόφυλλον καί, παραπέρα, ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἐπτανησιακὸ εἶδος δὲν ἐξοικονομιεῖται μέσα στὰ ὄρια μιᾶς ὑποθετικῆς βιβλιογραφίας ἑλληνόγλωσσων μονοφύλλων. Πρὶν ἀπὸ τὴν τεχνικὴ ὑπάρχει ἡ οὐσιαστικὴ ὄψη τοῦ ζητήματος : τὰ ἐπτανησιακὰ μονόφυλλα εἶναι ὕλη τοῦ φιλόλογου - ἱστορικοῦ καί, μάλιστα, μιὰ ὕλη τοπικὴ καὶ σύγχρονα ιδιότυπη : ἡ κωδικοποίησή της μέσα στὴν κλίμακα τοῦ χρόνου προσφέρεται σὰν τὸ ἰδανικὸ πρῶμα γιὰ μιὰ πρώτη προσέγγιση, ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ γιὰ μιὰ πρώτη ἀξιολόγηση. Ὑλὴ

τυπική, γιατί ένα μεγάλο της τμήμα αποτελεί μια από τις κλασσικές πηγές για πληροφοριοδότηση του ιστορικού — τη νομοθεσία ιδιότυπη, γιατί ένα άλλο τμήμα της διασώζει φαινόμενα άθρησάνριστα από τις συνηθισμένες, και μάλιστα τις συνειδητά ιστορικές, μαρτυρίες — φαινόμενα καθημερινότητας, μικροϊστορίας, αλλά γι' αυτό όχι και ανεκδοτολογίας : όμως, υπάρχει ένα σημείο συγκλίσεων, ένα σημείο συναιρέσεων για το περιεχόμενο και των δυο κατηγοριών των πηγών αυτού του τύπου : ή συνεχής αναφορά σε ζωντανές πραγματικότητες, πραγματικότητες υποκείμενες σε αμβλύνσεις ή σε λησμονιά, σε παραμορφώσεις ή σε χρονολογική αποδιοργάνωση όταν δέν καταγράφονται οι όποιεσδήποτε αντιδράσεις ή ρυθμίσεις τις όποιες αυτές οι ίδιες οι πραγματικότητες προκαλούν και, κοντά στην αναφορά, το ποιόν των αντιδράσεων, το ιδεολογικό πλέγμα, οι νοητικοί τρόποι απ' όπου αναδύονται οι συγκεκριμένες αντιδράσεις και ρυθμίσεις. Έρέθισμα, λοιπόν, και απάντηση αλλά σε ιστορική κλίμακα : εδώ ακριβώς ή αποδέσμευση των φαινομένων γίνεται συνάρτηση τής πυκνότητας του υλικού και των χρονολογικών του κλιμακώσεων : εδώ ακριβώς ή βιβλιογραφική αναγραφή επιτρέπει αυτόματα στο δέκτη να προσεγγίσει τα φαινόμενα, να τα διακρίνει επίσης αυτόματα και να αξιολογήσει το υλικό μέσα από τη συνολική θέα όσων φαινομένων αυτό το υλικό αφήνει να αποδεσμευθούν : το όργανο, ή ουδέτερη βιβλιογραφική αναγραφή, γίνεται ένας δείκτης τής πυκνότητας των φαινομένων, έτσι ένα έρέθισμα για απάντηση. Έρέθισμα και απάντηση στο επίπεδο των πρώτων προσεγγίσεων : τα φαινόμενα, όπωσδήποτε, δέ γίνεται ν' αποδεσμευθούν στο σύνολό τους — σε όποιο «σύνολο» επιτρέπει ή δεκτικότητα και ή ύποψία τής δικής μας συνείδησης — πίσω από τις συμβατικές φράσεις μιās βιβλιογραφίας : όμως, υπάρχει αποδέσμευση κ' έτσι άφετηρία για την αντιμετώπιση, τη δημοιοργική «αυτοψία», των ίδιων των τεκμηρίων. Αύτός που καταγράφει το υλικό δέν έχει παρά να δώσει μερικές γοργές και αντικειμενικά ουδέτερες πληροφορίες, κάποτε κι αυτές περιττές γιατί ο ίδιος ο τίτλος του έντύπου υποδηλώνει το περιεχόμενο : αυτές όστόσο οι πληροφορίες, καθώς αναφέρονται σε ένα όμοιογενές υλικό και καθώς το υλικό αυτό αναφέρεται σε όμοιογενείς πραγματικότητες, δέν είναι παρά ταυτόχρονες αποδεσμεύσεις φαινομένων : κάποιες από τις αιχμές μιās πραγματικότητας στο βαθμό και στο μέτρο που οι αιχμές αυτές προκάλεσαν αντιδράσεις ή ρυθμίσεις. Αντιδράσεις ή ρυθμίσεις έκφρασμένες — πρόκειται πάντα για ένα γραφτό, άφηγηματικό υλικό : έτσι ή πληροφορία δέν είναι μονοσήμαντα περιγραφική ή εξηγητική — με ένα γλωσσ-

σάρι, με έναν καθρέφτη ἄρα ὀρισμένων νοοτροπιῶν καὶ ἰδεολογιῶν : ἡ πύκνωση ἢ τὸ ἀραίωμα, ἡ παρουσίαση ἢ ἡ ἐξαφάνιση κάποιων σημάτων αὐτοῦ τοῦ γλωσσαριοῦ, ὅπως αὐτὴ ἢ διαδικασία γίνεται μέσα στὸν κοινω- νικὸ χρόνο, εἶναι μιὰ, ὄχι ἡ ἐπουσιωδέστερη μορφολογικὰ ἀποδέσμευση, ὅσο ἡ τελευταία μπορεῖ νὰ προκύψει ἀπὸ τὴ βιβλιογραφικὴ ἀναγραφή.

Ποῦ, ὥστόσο, οἱ παρακάτω πηγὲς διαστέλλονται ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο πληροφοριακὸ μας ὕλικό, ὥστε νὰ δικαιολογεῖται ἡ ἰδιαίτερη μνεῖα ὀρισμένων στάσεων πὸν εἶναι αὐτονόητες καί, ὡς ἓνα σημεῖο, ἐφαρμο- σιμες γιὰ τὸ κάθε εἶδος τεκμηρίων ; Ἀκριβῶς στὸ περιεχόμενο καὶ στὴν πυκνότητα τῶν πηγῶν αὐτῶν : περιεχόμενο καὶ πυκνότητα πὸν ἐπιτρέπουν τὴν ἐφαρμογὴ τῶν κατ' ἀρχὴ γενικὰ ἐφαρμοσίμων στάσεων, ἂν ὄχι σὲ ἀπόλυτα, ὅπωςδήποτε σὲ ἓνα συγκριτικὰ προωθημένο βαθμὸ : εἶναι αὐτὲς καὶ ὄχι ἄλλες οἱ πηγὲς πὸν ἐπιτρέπουν τὴν ἀντιμετώπιση μιᾶς σειρᾶς φαινομένων· φαινομένων τὰ ὁποῖα τὶς προσδιόρισαν καὶ τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν τὴν ἴδια ἀντανάκλαση σὲ ἄλλες μαρτυρίες : ἡ αὐτοτέ- λεια, συνεπῶς, καὶ ἡ ὁμοιογένεια τῶν τεκμηρίων, πὸν γι' αὐτὰ ἐδῶ ὁ λό- γος, ἐπιτρέπουν τὴ μερίκευση μιᾶς καθολικῆς (καὶ ὄχι σπάνια ἰδανικῆς) στάσης τοῦ δέκτη ἀπέναντι στὸ ὕλικό του· μερίκευση πού, ὡς ἓνα ση- μεῖο, δὲν ἔχει τὶς προϋποθέσεις ἐφαρμογῆς σὲ ὅλο τὸ χρόνο καὶ τὸ χῶρο τῆς νεώτερης ἱστορίας μας καὶ ὅπωςδήποτε δὲν τὶς ἔχει, στὶς ἴδιες τοποχρονικὲς διαστάσεις, σὲ ἀναφορὰ μὲ ὀρισμένες πραγματικότητες πὸν μπορεῖ νὰ συμπεραίνονται ἢ νὰ τίθενται ἀξιωματικά, ἀλλ' οὔτε ἔχουν περιγραφεῖ, οὔτε ἔχουν ἀποτυπωθεῖ σὲ τεκμήρια ὁμόλογα μὲ τὰ παραπάνω. Φυσικά, τὰ φαινόμενα δὲν χάνονται στὸ σύνολό τους· ὑπό- κεινται σὲ μιὰ κλίμακα διασώσεων μὲ διαβαθμίσεις ἀντίστοιχες πρὸς τὴ σηματοδοτικὴ ἰκανότητα τῶν φαινομένων μὲ τὴν εὐαισθησία τῶν δεκτῶν : ἡ διαδικασία αὐτὴ εἶναι κοινὴ καὶ στρέφεται καὶ πρὸς τὶς δυὸ κατεύθνε- σεις πρὸς τὶς ὁποῖες γίνεται ἡ ἀναφορὰ μας : καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνση ἐκείνη ὅπου ὑπάρχουν ὀρισμένης κατηγορίας τεκμήρια καὶ πρὸς ἐκείνη ὅπου δὲν ὑπάρχουν. Ὡστόσο ἡ σύγκλιση μερικῶν παραγόντων πρὸς τὴ μιὰ κατεύθυνση — πρὸς τὰ Ἑπτάνησα — διαστέλλει τὴ μορφή πὸν παίρνει ἡ διάσωση τῶν φαινομένων : κρατικὴ ἀντίληψη, γραφειοκρατι- κὲς λειτουργίες, διοικητικὴ, γενικὰ, ὀργάνωση· εἶναι ἔνιες ἀπὸ τὶς ὑποδοχῆς μέσα στὶς ὁποῖες μορφοποιεῖται αὐτὸ πὸν μπορεῖ κανεὶς νὰ ὀρίσει ὡς ὁμοιογένεια καὶ αὐτοτέλεια τῶν ἑπτανησιακῶν «μονοφύλλων»· αὐτὸ πὸν τὰ διαστέλλει ἀπὸ τὶς ἄλλες πληροφοριακὲς πηγὲς, τουλάχιστο ὡς τὸ σημεῖο ὅπου οἱ παραπάνω παράγοντες ἀρχίζουν νὰ συγκλίνουν· καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ ὑπόλοιπου ἑλληνικοῦ χώρου.

Σπ. Ι. Ἀσδραχὰς